

BAGNO CHLEBOWO NA TLE ŹRÓDEŁ HISTORYCZNYCH

Anna Wełnicka, Paweł Czyż, Paweł Rutkowski

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Katedra Siedliskoznawstwa i Ekologii Lasu
Nadleśnictwo Pisz

WSTĘP

Torfowiska oraz bory i lasy na torfach należą do najcenniejszych ekosystemów Polski. Ich wagę podkreśla fakt włączenia tego typu siedlisk do europejskiej sieci Natura 2000.

„Bagno Chlebowo” leży na terenie Puszczy Noteckiej i jest największym kompleksem torfowiskowym na terenie Wielkopolski (ryc. 1). Obszar ten został utworzony przez łądolód bałtycki w czasie stadiału poznańskiego. Stanowi wschodni skraj rozległej Kotliny Gorzowskiej, zamkniętej od wschodu doliną rzeki Wełny. Od północy, zachodu i południa teren ograniczony jest pasmem zalesionych, piaszczystych wydm. Zachodni skłon kotliny zamyka wał wydmy o wysokości względnej około 15 m. Kotlina ta stanowi zagłębienie terasy środkowej doliny rzeki Warty, leży na wysokości 65–67 m n.p.m. i ma bardzo płaskie dno. Najwyższe wzniesienia wydm w okolicy Ludomicka dochodzą do 90,4 m. Północne pasmo wydm jest wyraźnie niższe i na ogół leży na wysokości 70–80 m (ILNICKI, 1989).

Adres do korespondencji – Corresponding author: Anna Wełnicka, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Katedra Siedliskoznawstwa i Ekologii Lasu, ul. Wojska Polskiego 71E, 60-625 Poznań, e-mail: aw.kallisto@gmail.com

Paweł Czyż, Nadleśnictwo Pisz, ul. Gdańska 24, 12-200 Pisz, e-mail: czyzpw@poczta.onet.pl
Paweł Rutkowski, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Katedra Siedliskoznawstwa i Ekologii Lasu, ul. Wojska Polskiego 71E, 60-625 Poznań, e-mail: redebede@wp.pl

„Bagno Chlebowo” jako obszar Natura 2000 zajmuje powierzchnię 465,3 ha (zawierając 12.12.2008 r.). Na tym terenie znajduje się rezerwat przyrody o tej samej nazwie utworzony w 1959 roku, którego powierzchnia wynosi 4,42 ha. Chroni on zespół brzeziny bagiennej (*Vaccinio uliginosi-Betuletum pubescentis*).

Zadaniem omawianego obszaru Natura 2000 jest zachowanie właściwego stanu torfowisk przejściowych i borów na torfach – siedlisk, których ochrona jest obowiązkiem każdego kraju Unii Europejskiej.

METODYKA PRACY

Przedstawione w pracy wyniki są efektem analizy materiałów pochodzących z Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego, Archiwum Map WIG, Bazy David Rumsey Map Collection, Wydziałowego Archiwum Kartograficznego Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Archiwum map zachodniej Polski oraz Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii.

WYNIKI

Najstarszym opracowaniem kartograficznym przedstawiającym teren Bagna Chlebowo w prezentowanym zbiorze jest mapa pochodząca ze zbiorów Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego z 1803 roku (ryc. 2). Została ona wykreślona przez Gilly’ego i wydana w serii „Specialkarte von Südproussen”. Seria powyższych map powstała w odpowiedzi na zapotrzebowanie administracji pruskiej na aktualne opracowania kartograficzne tych obszarów w związku z zajęciem tej części Polski w ramach zaborów. Pomimo stosowania technik i organizacji pracy analogicznych do przyjętych podczas opracowywania map Schroettera dla pozostałych części Prus (między innymi wschodnich i zachodnich), mapy z tej serii odznaczają się zdecydowanie mniejszą dokładnością. Skala mapy w wydaniu przedstawionym w artykule w oryginale wynosi ok. 1 : 150 000. Mapa nie posiada legendy. W jej treści przedstawiano przede wszystkim oznaczenia głównych budynków urzędów pocztowych czy stacji kolejowych. W odniesieniu do „Bagna Chlebowo” mapa pozwala jedynie stwierdzić, że był to zagłębiony obszar, otoczony w większości lasem.

Ze zbiorów Archiwum Map WIG pochodzi mapa z serii atlasu „Reymann’s topographische Specialkarte von Central Europa” datowana na 1837 rok, przedstawiona w skali 1 : 200 000 (ryc. 3). Pokazany w opracowaniu fragment mapy jest częścią arkusza 254 Rogasen. Seria map Reymanna powstała w odpowiedzi na rosnące ówczesne zapotrzebowanie dla dynamicznie rozwijającej się gospodarki Prus (między innymi na potrzeby budowy dróg czy linii kolejowych) oraz w związku z dużym stopniem dezaktualizacji map Gilly’ego i Schroettera. Nie bez znaczenia były tu także perturbacje związane z mapami, które jako łup wojenny trafiały często do archiwów francuskich. Również tutaj mapa nie jest zaopatrzona w legendę, co uniemożliwia odczytanie z niej wielu informacji. Wyraźnie widoczna jest jednak rozbudowa wsi sąsiadujących z terenem Bagna Chlebowo. Jako ciekawostkę można podać fakt po-

jawienia się linii podziału powierzchniowego (linie oddziałowe i ostępowe) w części stanowiącej Puszcę Notecką. Dla porównania w Puszczy Piskiej linie podziału powierzchniowego pojawiają się już na mapach Schroettera z 1806 roku, czyli kilkadziesiąt lat wcześniej.

Pierwszymi dokładnymi mapami opartymi na współczesnych metodach kartograficznych (siatka triangulacyjna, fotogrametria, pomiary geodezyjne, „stolikowe” szkice sytuacyjne) dla tej części ówczesnych Niemiec były mapy z serii „Karte des Deutschen Reiches” z 1893 roku, w skali 1 : 100 000 (ryc. 4). Podobnie jak na wcześniejszym opracowaniu widoczne są linie podziału powierzchniowego obszaru leśnego otaczającego bagno. Również to opracowanie nie jest zaopatrzone w żaden stosowny opis. W porównaniu z wcześniejszymi mapami zdecydowanie wyraźniej zaznacza się tu fragment leśny wraz z drogą, która dzieli obszar na dwie części – dużą i małą Płonkę (grosse und kleine Blänke).

Od wyżej opisanych materiałów kartograficznych wyraźnie różni się mapa wykreślona w 1913 roku, czyli tuż przed pierwszą wojną światową. Jest to mapa geologiczna „Topographische Karte” z serii Meßtischblatt (ryc. 5). Jako pierwsza mapa tego obszaru zaopatrzona została w legendę, dzięki której odczytać można wiele ciekawych jego cech. Uwidocznione zostały działania człowieka zmierzające do „uproduktywienia” nieużytku, jakim w tamtym czasie wydawało się Bagno Chlebowo. Na mapie przedstawione są więc rowy melioracyjne przecinające bagno w kierunkach wschód–zachód oraz północ–południe. Pojawiają się także po raz pierwszy torfianki w części północnej i zachodniej obrzeży bagna. Na mapie widać też zwiększający się na tym obszarze udział drzew, zarówno iglastych, jak i liściastych, związany najprawdopodobniej z obniżeniem poziomu wód wskutek melioracji wodnych zainicjowanych w celu wydobycia torfu.

Pierwszym opracowaniem kartograficznym w międzywojennej Polsce dla obszaru Bagna Chlebowo była mapa Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1931 roku, wydana w serii „Mapa Szczegółowa Polski” (ryc. 6). Na przedstawionym fragmencie, w porównaniu do poprzedniego okresu, uwidacznia się zwiększona liczba torfianek, co świadczy o dalszym procesie pozyskiwania torfu.

Niemiecka mapa „Topographische Karte” z 1940 roku, wydana w serii Meßtischblatt, jest właściwie wierną kopią polskiej mapy WIG-owskiej z 1931 r. (ryc. 7), jednak dzięki zamieszczonej legendzie i wyrazistemu rysowi jesteśmy w stanie dokładnie wskazać granicę występowania torfowiska, torfianek, łąk, pól oraz lasów z ich rozróżnieniem na las iglasty, liściasty i mieszany, zarówno ten rosnący na torfowisku, jak i drzewostanów do niego przyległych. Zaznacza się również urzędowa zmiana nazw miejscowych na bardziej „germańskie”.

Ostatnią z prezentowanych map jest dostępna na rządowym geoportalu mapa topograficzna poziomu 2, z datą aktualności ok. 2002 roku, wykonana w skali 1 : 50 000 przez GUGiK na podstawie wcześniejszych opracowań kartograficznych (ryc. 8). Na mapie dokładnie widoczne są kariery powstałe na skutek eksploatacji przemysłowej torfu. Większość powstałych w ten sposób torfianek posiada prywatnych właścicieli (WRÓBLEWSKI 2013), co może utrudniać ochronę obszaru.

Wyraźnie widoczna jest również zmiana stosunku powierzchni leśnej do pól uprawnych otaczających torfowisko oraz sieć hydrologiczna obszaru. Czerwoną ob-

ramówką zaznaczony jest teren rezerwatu przyrody „Bagno Chlebowo” utworzonego w 1959 roku (Zarządzenie 1959). Na mapie zaznaczony jest również teren powstałej kopalni torfu i miejsca jego składowania.

WNIOSKI

„Die grosse Blänke”, czyli „Wielka Płonka”, obecnie „Bagno Chlebowo”, zachowywało swój naturalny charakter do końca XIX wieku. Ślady pierwszych przekształceń torfowiska odnotowano dopiero na mapie z 1913 roku („Topographische Karte”). Zmiany związane z eksploatacją torfu objęły głównie północną i zachodnią część obszaru, gdzie odnotowano liczne wyrobiska, choć przeobrażeniom uległ cały kompleks, głównie przez utworzenie sieci dróg i rowów.

W latach 1913–1931 następuje dalsze przeobrażanie omawianych terenów bagiennych, związane z wkraczaniem drzew. Mapa Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1931 roku ukazuje tu już las z przewagą gatunków iglastych (na podstawie współczesnych danych można stwierdzić, że drzewostan stworzyła sosna zwyczajna *Pinus sylvestris* L.). Wiązało się to najprawdopodobniej z osuszeniem torfowiska.

W drugiej połowie XX wieku eksploatacja torfu się nasiliła, czego konsekwencją jest obecnie gęsta sieć dołów potorfowych, obejmująca centralną i wschodnią część obszaru. Nietknięty pozostał jedynie fragment torfowiska, objęty w 1959 roku ochroną jako rezerwat przyrody, choć i w tej części, w miejscu dawnego bagna, roślinie drzewostan opisywany obecnie jako brzezina bagienna (*Vaccinio uliginosi-Betuletum pubescentis*), zaliczany w sieci Natura 2000 do siedlisk przyrodniczych (91D0).

LITERATURA

ILNICKI P., 1989. *Dokumentacja torfowiskowa złoża Chlebowo*. Mat. niepubl.

WRÓBLEWSKI G., 2013. *Bagno Chlebowo*. „Wiadomości Wędkarskie” 9, s. 67–69.

Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 19 czerwca 1959 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody (M. P. z 1959 r. Nr 62, poz. 320).

BAGNO CHLEBOWO NA TLE ŹRÓDEŁ HISTORYCZNYCH

Streszczenie

W artykule omówiono i zaprezentowano materiały kartograficzne i dokumentacyjne dotyczące terenów największego kompleksu torfowiskowego na terenie Wielkopolski „Bagna Chlebowo”, obejmujące okres od początków XIX wieku do czasów teraźniejszych. Analiza map wykazała, jak bardzo przez ostatnie 200 lat zmienił się teren kompleksu i jego najbliższego otoczenia. Z końcem XIX wieku teren torfowiska został wstępnie odwodniony, a wraz z rozwojem i modernizacją przyległych wsi przekształcono również rowy i cieki zasilające kompleks. Większość terenów leśnych bezpośrednio przylegających do torfowiska została zastąpiona polami uprawnymi.

Z początkiem XX wieku rozpoczęto prace nad wydobyciem torfu, których apogeum przypadło na okres po drugiej wojnie światowej. W ten sposób powstały dziś widoczne kariery oraz zabudowania kopalni torfu. Wolny od przekształceń pozostał jedynie obszar rezerwatu przyrody „Bagno Chlebowo”.

Słowa kluczowe: Bagno Chlebowo, Wielka Płonka historia, mapy

THE HISTORY OF BAGNO CHLEBOWO AT THE BASE OF HISTORICAL RESOURCES

S u m m a r y

Wetlands are one of the most important global ecosystems. Most ancient human civilizations were founded upon wetlands. In recent decades the world's wetlands have received intense scientific and political attention. One of them is “Bagno Chlebowo” – the biggest area of raised bogs in Wielkopolska region (Poland). At the base of historical maps the paper presents the changes of “Bagno Chlebowo” during the last 200 years. The analysis maps from period last 200 years showed how much changes area “Bagno Chlebowo” and his surroundings. In last year's XIX century area “Bagno Chlebowo” has been initially drained. This process with expansion and modernization surrounding villages contributed to transformation of ditches and water courses supplying this area. The better part of forest area located nearest area “Bagno Chlebowo” was transformed into a cultivated fields. Work on the extraction of peat was started with the beginning of the twentieth century. Maximum the extraction of peat occurred in period after II World War. The result is that today you can see water tanks, the building of the mine and the Nature Reserve “Bagno Chlebowo”, protecting characteristic raised moss communities.

Key words: Bagno Chlebowo, Wielka Płonka history, maps

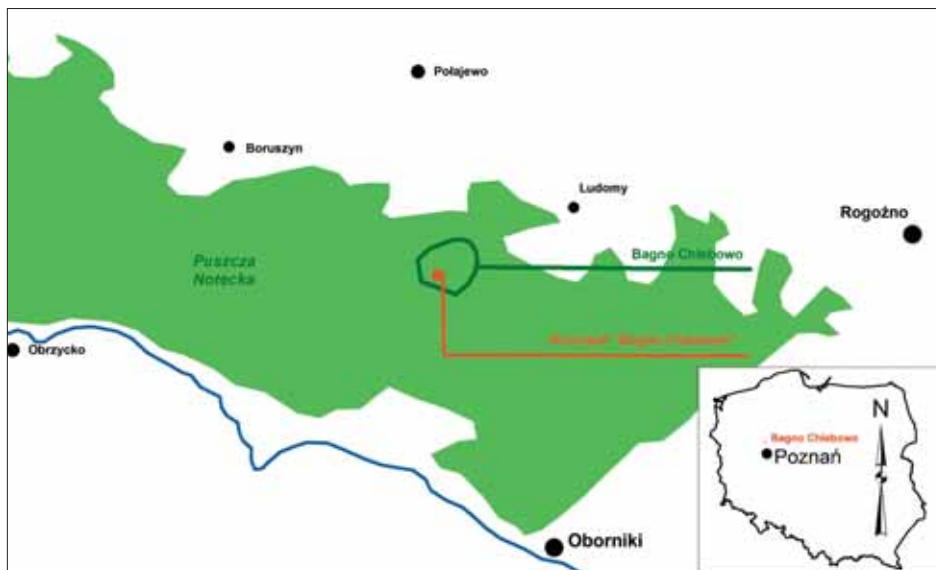
Tabela 1. Zestawienie materiałów źródłowych ze wskazaniem miejsca, w którym są one dostępne

Table 1. Register of source materials with indicate the place in which they are available

Autor mapy/seria/ skala/rok wydania/ arkusz Author maps/serial name/scale/year of publication/sheet	Źródło Source	Strona www Net source	Data dostępu Access date
1	2	3	4
Gilly/Special Karte von Süd- preussen/skala 1 : 150 000/1803 r./ arkusz B1	Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego	http://igrek. amzp.pl/details. php?id=1763403	2015-01-27
Reymann's/Topogra- phische Special-Karte von Central Europa/ skala 1 : 200 000/lata 1832–1870/arkusz 254 Rogasen	Archiwum Map WIG	http://igrek. amzp.pl/details. php?id=1760840	2015-01-27
Karte des Deutschen Reiches/ Generalstabskarte/ skala 1 : 100 000/ok. 1893 r./275 Samter	David Rumsey Map Collection, odnośnik do źródła: DRMC's image no: 5820275c (Image copyright © by Cartography Associates. The image may be reproduced or transmitted, but not for commercial use. For commercial use or commercial republication, contact mailto:carto@ davidrumsey.com This work is licensed under a Creative Commons License. Prawa autorskie do obrazu © by Cartographic Associates. Obraz może być powielany i przekazywany, lecz nie do użytku komercyjnego.	http://igrek.amzp.pl/ details.php?id=17694	2015-01-27

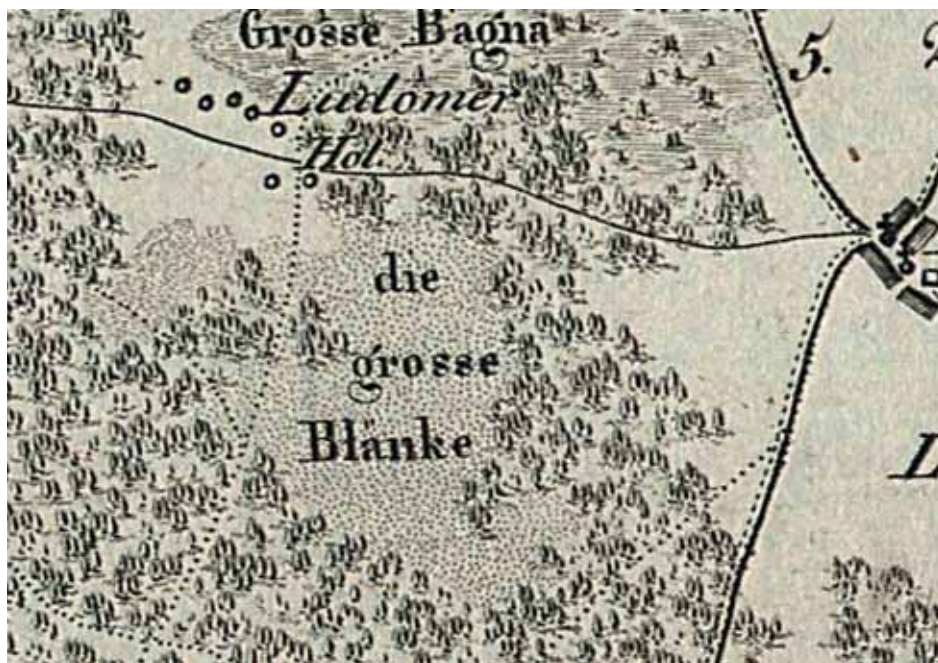
1	2	3	4
	Dla celów użytku komercyjnego proszę kontaktować się z mailto:carto@davidrumsey.com Niniejsze dzieło jest licencjonowane na zasadzie Creative Commons License.		
Topographische Karte Meßtischblatt/ skala 1 : 25 000/1913 r./3266 (1713) Polajewo	Wydziałowe Archiwum Kartograficzne, Wydział Nauk Geograficznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	http://igrek.amzp.pl/details.php?id=1754767	2015-01-27
Wojskowy Instytut Geograficzny – Mapa Szczegółowa Polski/ skala 1 : 25 000/1931 r./P38 S23 C (3823 C) Kiszewo	Geographisches Institut - Kartensammlung, Humboldt-Universität zu Berlin	http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11775789	2015-01-27
Topographische Karte Meßtischblatt/ skala 1 : 25 000/1940 r./3266 (1713) Polajewo	Archiwum Map Zachodniej Polski	http://igrek.amzp.pl/details.php?id=5402	2015-01-27
GUGiK/Mapa Topograficzna poziomu II (Vmap Level 2)/skala 1 : 50 000/ok. 2002 r.	Główny Urząd Geodezji i Kartografii	http://mapy.geoportal.gov.pl/wss/service/pub/guest/kompozycjaG2_VMAPL2_WMS/MapServer/WMServer	2015-01-27

Źródło: H. Frommer, 1927. *Obecne i przedwojenne warunki produkcji i handlu drzewnego*, „Przemysł i Handel Drzewny”, z. 19, s. 208.

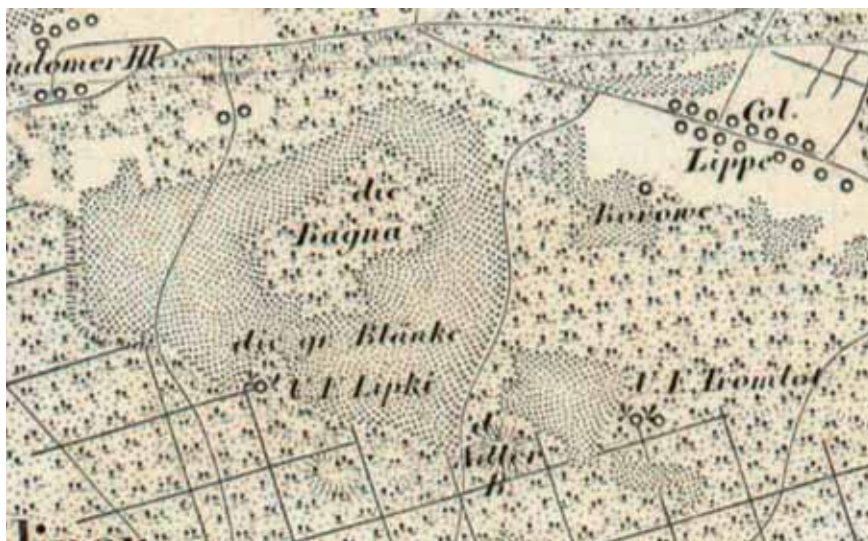
Ryc. 1. Lokalizacja Bagna Chlebowo na tle mapy Polski i Puszczy Notockiej

Fig. 1. The location of Bagno Chlebowo on background The Poland Map and The Forest Notocka Map

Ryc. 2. Fragment mapy Gilly'ego „Special Karte von Südproussen” z 1803 roku

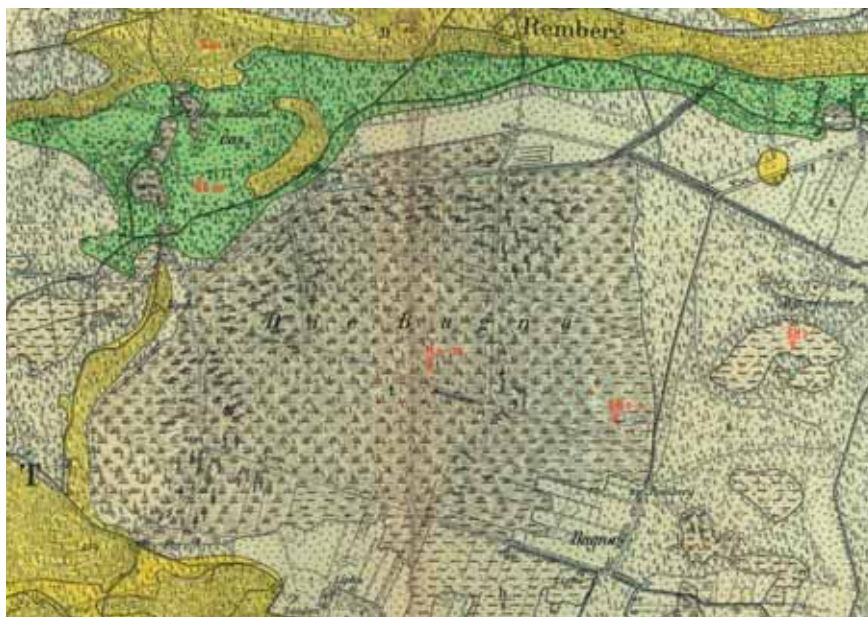
Fig. 2. The Fragment of The Gilly's Map „Special Karte von Südproussen” from 1803

Ryc. 3. Fragment mapy Reymanna „Reymann’s topographische Special-Karte von Central Europa” z lat 1832–1870, arkusz 254 Rogasen; skala oryginalna ok. 1 : 200 000
 Fig. 3. The Fragment of The Map Reymann’s “Reymann’s topographische Special-Karte von Central Europa” from years between 1832–1870, sheet 254 Rogasen; original scale map c.a. 1 : 200 000

Ryc. 4. Fragment mapy „Karte des Deutschen Reiches” z 1893 roku arkusz 275 Samter; skala oryginalna 1 : 100 000; mapa pochodzi ze zbiorów: David Rumsey Map Collection i może być powielana wyłącznie dla celów niekomercyjnych
 Fig. 4. The Fragment of The Map „Karte des Deutschen Reiches” from 1893, sheet 275 Samter; original scale map 1 : 100 000; this map source is David Rumsey Map Collection so this image may be reproduced or transmitted, but not for commercial use

Ryc. 5. Fragment mapy geologicznej „Topographische Karte” z Meßtischblatt z 1913, arkusz 3266 (1713) Polajewo; skala oryginału 1 : 25 000

Fig. 5. The Fragment of geological map „Topographische Karte” Meßtischblatt serial, from 1913, sheet 3266 (1713) Polajewo; original scale map 1 : 25 000

Ryc. 6. Fragment mapy Wojskowego Instytutu Geograficznego z serii Mapa Szczegółowa Polski z 1931 roku, arkusz P38 S23 C (3823 C); skala oryginału 1 : 25 000.

Fig. 6. The Fragment of The Map Military Geographical Institute [WIG], The Detailed Map of Polish serial, from 1931, sheet P38 S23 C (3823 C) Kiszewo; original scale map 1 : 25 000

Ryc. 7. Fragment mapy „Topographische Karte” z serii Meßtischblatt z 1940, arkusz 3266 (1713) Polajewo; skala oryginału 1 : 25 000

Fig. 7. The Fragment of The Map „Topographische Karte”, Meßtischblatt serial, from 1940, sheet 3266 (1713) Polajewo; original scale map 1 : 25 000

Ryc. 8. Fragment mapy GUGiK – Mapa Topograficzna poziomu II (Vmap Level 2), poziom aktualności z 2002 r., z naniesioną współczesną lokalizacją „Rezerwatu Bagno Chlebowo”; skala oryginału 1 : 50 000

Fig. 8. The fragment of the GUGiK map from 2002 with localisation of Bagno Chlebowo; original scale map 1 : 50 000

